

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ

ПРИЛОЗИ

XVII

Примљено на скупу Одељења језика и књижевности, од 22. јуна 2004. године, на основу реферата проф. др Недељка Богдановића, академика Милке Ивић, редовног члана САНУ, Александра Ломе, дописног члана САНУ, и Слободана Реметића, дописног члана АНУРС

Уређивачки одбор

академик Милка Ивић, редовни члан САНУ, Александар Лома, дописни члан САНУ, проф. др Мато Пижурица, Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, и проф. др Љиљана Црепајац

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

2004

ОСВРТИ

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

НА ИМЕНОСЛОВНИМ ВРЕЛИМА

Осврт на нова издања средњовековних дипломатичких извора

Сџари српски архив, изд. Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Историјски институт у Бањој Луци, Архив Србије у Београду и Међуопштински историјски архив у Ваљеву, одговорни уредник Раде Михаљчић, књ. 1, Лакташи 2002, 208 стр., књ. 2, *ibid.* 2003, 266 стр.

Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Тексти, коментари, снимци*, издавач Чигоја штампа, Београд 2003, 365 стр.

Синиша Мишић / Татјана Суботин-Голубовић, *Светлоарханђеловска хрисовуља*, Историјски институт (Извори за српску историју књ. 3, Тирилички споменици књ. 3), Београд 2003.

Први број новопокренутог часописа *Сџари српски архив* (даље: ССА) отвара уводна реч одговорног уредника (9–10), из које дознајемо да несумњиво стручна редакција (А. Веселиновић, С. Марјановић-Душанић, Р. Михаљчић, С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић и И. Шпадијер) пред себе ставља задатак да критичком обрадом и издавањем појединих исправа створи подлогу за српски дипломатар. Због сазнања да су припреме за објављивање првог сегмента дипломатара који обухвата период до краја владавине краља Милутина далеко одмакле, редакција се окренула исправама насталим после 1321. Прва књига ССА састоји се из два дела. Први и већи део, насловљен *Дипломатичка грађа*, чине издања 10 повеља и писама, урађена у складу са начелима изнесеним на самом крају књиге, у „Упутству будућим издавачима исправа“: најпре се даје кратак историјат исправе и попис ранијих издања уз указивање на евентуалне битније разлике у читањима; следи текст исправе, укључујући евентуалне касније записе на њој, затим њен превод на савремени језик, а онда коментар у којем се даје осврт на њене дипломатичке особености, на установе и важније термине који се у њој помињу, на топографске податке које она садржи (по потреби се прилаже карта са убицираним топонимима). У прилогу се обавезно даје снимак документа. Други део књиге чине два „Прилога

српском дипломатару⁴: програмски чланак Александра Соловјева, „О потреби издавања српског дипломатара“, објављен још 1953, а овде прикладно прештампан (стр. 145–175), и расправа Ђорђа Бубала, „О називу и времену настанка пописа имања Хтетовског манастира“ (стр. 177–194). Сви прилози снабдевени су резимеима на француском језику. Регистар на стр. 195 има збирни карактер и обухвата лична имена, како она поменута у повељама тако и модерних аутора, топониме и термине. Квалитет штампе, укључујући фотографије споменика, је висок.

За нас је од највећег интереса ономастичка грађа коју пружају овде издане исправе. Она је претежно топономастичка (међу њима нема даровница типа Жичке повеље или Дечанских хрисовуља са поименичним навођењем дариваних људи). То су издања и коментар следећих исправа:

— Повеља краља Милутина опатији Свете Марије Ратачке, изд. С. Марјановић-Душанић, стр. 13–29: села и међници у јужном делу Паштровића;

— Писмо краља Владислава II дубровачком кнезу и општини, изд. Н. Порчић, стр. 31–54: загонетни топоним *Cerarna*, *Cenarna*, *Ceraruia* или сл., вероватно у северној Србији око Рудника;

— Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског манастиру Светог Николе Мрачког у Орехову, изд. С. Мишић, стр. 55–68: села у данашњој зап. Бугарској, око Ћустендила и Софије, са међницима;

— Хрисовуља цара Стефана Душана келији Светог Саве Јерусалимског у Кареји, изд. Д. Живојиновић, стр. 69–78: поседе углавном у сев. Метохији;

— Повеља бана Стјепана II Котроманића кнежевима Вуку и Павлу Вукославићу, изд. Ј. Мргич-Радојчић, стр. 79–92: поседе у зап. Босни;

— Повеље деспота Јована Угљеше и краља Вукашина властелину Новаку Мрасоровићу, изд. С. Ћирковић, стр. 93–102: у обе се помиње само неубицирано село *Койривљани*, највероватније у данашњој Македонији око Прилепа;

— Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару, изд. Ст. Бојанин, стр. 103–115): четрнаест села у данашњој Македонији, у сливу Криве Лакавице, без омеђења;

— Повеља краља Стефана Твртка I Котроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу, изд. Р. Михаљчић, стр. 117–129: три села у Лашви;

— Повеља деспота Стефана Лазаревића деспотици Евпраксији, изд. А. Веселиновић, стр. 131–142: село *Ивљачје*, данашње Јабучје у Левчу.

Друга књига ССА, следећи концепцију зацртану у првој,¹ доноси текстове и коментаре следећих исправа:

— Две разрешнице издате од стране српског краља (Стефана Дечанског) Дубровчанину Андрији Пештићу, изд. Н. Порчић, 11–28, прва на латинском (загонетни трг *mercato de d(...)*, издавач стр. 19 д. помишља, уз резерву на Дебрцу), друга на стерп. језику;

¹ Једино се у нумерацији серије прешло са римских на арапске цифре, тј. прва књига означена је са I, а друга са 2.

— Хрисовуља Дечанског Хиландару, изд. С. Мишић, 29–40: омеђење Хотачке метохије (тј. хиландарског поседа око данашњих села Д. и Г. Хоче у ј. Метохији), богата микротопонимија;

— Повела братског сабора ман. Хиландара о аделфатима за Карејску келију, изд. Д. Живојиновић, 41–54;

— Хрисовуља краља Душана о даровању ман. Св. Николе Мрачког ман. Хиландару, изд. См. Марјановић-Душанић, 55–68: без омеђења поседа;

— Повела бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу, изд. С. Рудић, 69–83: имена бос. властеле;

— Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу, изд. Р. Михалчић, 85–97: топоними из околине Мелника, данашња јз. Бугарска;

— Повела цара Душана о стонском дохотку, Ђ. Бубало, изд. 99–142: фалсификат с краја XV в.;

— Повела цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе, изд. М. Шуица, 143–165: низ имена села из области Ибра;

— Повела бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу, изд. Ј. Мргић-Радојчић, 167–184: омеђење жупе Пливе (Плѣва), имена бос. властеле;

— Писмо дубровачког кнеза и општине Хрвоју Вукчићу, изд. А. Фостиков, 185–192;

— Повела деспота Стефана манастиру Милешеви, изд. А. Веселиновић, 193–203: пет села у области Моравице, код данашње Пожеге, без омеђења.²

Књига се завршава трима прилозима српском дипломатуру: освртом С. Ђирковића на Младеновићево издање повеља кнеза Лазара (207–215), на које ћемо се и ми овде посебно осврнути, прегледом рада Милоша Благојевића на хронолошким и другим проблемима српске дипломатике из пера С. Мишића (217–225) и студијом Ж. Вујошевића о Старом завету у аренгама повеља Стефана Душана (227–247).

*

Док је издавачка екипа новог часописа састављена претежно од историчара-медиевиста, *Повеље кнеза Лазара* дело су једног од наших водећих стручњака за историју језика, академика **Александра Младеновића** (даље: Младеновић, Млад.). Ово издање представља прави мали подвиг, за који осим самог приређивача признање треба одати и издавачу Жарку Чигоји, чијом се заслугом Младеновићева књига појавила у опреми достојној свога научног и културног значаја. Издање обухвата четрнаест Лазаревих повеља:

— Повељу Великој лаври Св. Атанасија на Светој Гори (1375/76), само делимично сачувану: поседи око Параћина, без омеђења;

— Повељу манастиру Ждрелу браничевском (1379/80): поседи у Подунављу, са омеђењем;

— Потврду претходне повеље од патријарха Спиридона из истог времена;

² Међу њима Шемгонь, уп. НЈ 34/2002–2003 (3–4) 250.

— Оснивачку повељу манастира Раванице: велики број села са омеђењима (преко 350 топонима и микротопонима) из поречја Велике и Јужне Мораве, Подунавља и северозападне Србије;

— Повељу манастиру Хиландару (1379/80): поседи у Подримљу, без омеђења;

— Потврду претходне повеље од патријарха Спиридона из истог времена;

— Повељу руском манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори (1380/81): прилог Спасова црква у Хвосну (Метохија), у препису допуњен омеђењем;

— Потврду прилога челника Мусе истом манастиру, из истог времена: поседи у Лабу;

— Повељу Великој лаври Св. Атанасија на Светој Гори од 8. августа 1381: без топономастичких података;

— Повељу монаха Доротеја манастиру Дренчи од 2. марта 1382: села око Крушевца, Александровца Жупског и у Браничеву, без омеђења;

— Повељу Дубровнику од 9. јануара 1387;

— Повељу Обраду Драгосаљићу из јануара 1388: поседи у Ибру, без омеђења;

— Потврду претходне повеље од патријарха Спиридона од 19. јануара 1388;

— Писмо Дубровнику од 31. августа 1388;

— Повељу о судском спору властелина Црепа: поседи у Петрушкој области, источно од Параћина, са омеђењем.

Текстови исправа дати су у оригиналној графици, у транслитерацији и транскрипцији, и у преводу на савремени језик (тачније, у „слободније језички осавремењеном“ виду, како то Младеновић дефинише). Пропраћени су исцрпним коментаром, који се, у складу са стручношћу приређивача, усредсређује на палеографска и језичка питања, али се осврће и на садржину самих докумената, нпр. на убикацију појединих села поменутих у њима. Приложени су врло добри факсимили сачуваних докумената, као и преглед помена о несачуваним исправама кнеза Лазара. Неколико пажљиво одабраних и квалитетно одштампаних фотографија на крају књиге пружају читаоцу могућност да се и визуелно уживи у време и места на која се Лазареве повеље односе.

*

Ново издање *Светиарханђеловске³ повеље* цара Душана (даље: Арх.) плод је заједничког труда филолога Тајјане Суботин-Голубовић и историчара Синише Мишића. Т. Суботин је дала палеографску и филолошку анализу повеље (151–160) и написала поглавље о Светим Арханђелима и Призрену у културном животу средњовековне Србије, а Синиша Мишић је урадио остала поглавља уводног дела („Изградња манастира и издавање хрисовуље“ стр.

³ Пошто је манастир посвећен Светим арханђелима, а не једном од њих, правилније би било *Светиарханђелске*.

9–17; „Организација манастира“ 18–20; „Призрен и манастир Светих Арханђела до пада под Турке“ 21–57), приказ друштвених слојева који се помињу у овом споменику, дипломатичку анализу (145–149), именик појмова (163–186) и речник топонима (187–210). Сам текст повеље дат је на странама 85–114 према издању Ј. Шафарика из 1862, будући да је оригинал нестао 1915. На стр. 117–144 придодат је превод на савремени српски језик Димитрија Богдановића, први пут објављен 1987. у књизи „Задужбине Косова“. Сразмерно величини некадашњег поседа Светих Арханђела, (микро)топонимијска и антропонимијска грађа ове даровнице необично је богата, зато што се у њој за велики део доњег Подримља и за поједине пунктове из других области (Ситница, Дреница, Г. и Д. Пилот у данашњој Албанији, околина Скадра, Плава, Скопска Црна Гора, Пчиња, Полог, Овче Поље) дају имена села, (влашких и арбанашких) катуна и планина са омеђењима, а по катунима су пописани и њихови житељи. Три индекса уз текст хрисовуље: индекс личних имена (211–212), топонима (213–220) и појмова (221–225) замишљени су као корисно помагало, али на жалост нису потпуни.⁴ Посебни регистри личних имена и географских појмова (мисли се на географска имена) дати су на крају за пропратни текст књиге. Књига је добро опремљена, са квалитетним илустрацијама у боји.⁵ Између страна 58 и 59 дата је технички лепо урађена карта (аутор С. Мишић) поседа Св. Арханђела, која међутим приказује само главнину поседа око Призрена, и то селективно, тако да за историјску географију овог краја много информативнија остаје карта манастирских поседа у Доњем Подримљу у Пешикан 1986, 110 д., која се може поредити са картом насеља из исте области поменутих у турским пописима *ibid.* 112–113.

*

Оно што ономастичар осећа узевши у руке ове три књиге, прву свеску *Стиарог српског архива, Повеље кнеза Лазара и Светиоарханђеловску хрисовуљу* пре свега је задовољство и захвалност што су му озбиљном приређивачком предрадњом учињени лако доступним и употребљивим веома важни историјски извори за његову грађу. Након њиховог пажљивог ишчитавања он бива обogaњен многим драгоценим сазнањима,⁶ а нађе се у стању и да сам учини

⁴ Особито то важи за индекс личних имена. У индексу појмова недостају, на пример, родбински термини *анеп'сеи* (105₈₀₇), *вратань* (101₆₁₃ итд.), као и назив празника *Божиць* (111₁₀₁₈). У индексу топонима има проблема са реституцијом номинатива, нпр. *оу Дрѣновци* 89₁₆₉, 90₁₈₆, *оу Гавровци* 90₁₈₁, 182 су локативи јединине од *Дрѣновъць*, *Гавровъць*, типа стел. *отъци* од *отъць*, но за први је у индексу (стр. 215) дат номинатив *Дрѣновци*, а за други (214) *Гавроваць* (sic!), док се на стр. 93 чита *Дрѣновць* и (овај пут исправно) *Гавровъць*. Име Сирињске жупе дато је као јединина мушког рода *Сирињикъ*, мада у тексту повеље 94₃₅₁ стоји *Ѡ Сирињикъ* паралелно са *Ѡт Нефодимле* и *Ѡ Селца*, те је јасно да је посреди генитив множине од *Сирињики* /Сирињини/, уп. у нешто ранијем запису на црквеној књизи *Ѡ Сири(ни)киѠ* (ЗН 4170^о).

⁵ Но не и без штампарских грешака, чији је број изненађујуће велики за овако озбиљну публикацију. Од оних које највише боду очи поменимо доследно *Ю* уместо *И* у индексу топонима на стр. 220, или *право оу макоу* место *млакоу* 103₇₀₃.

⁶ Уп. наш прилог „Четири топономастичке опаске уз Раваничку повељу“ у зборнику *Ресава (Горња и Доња) у историји, науци, књижевности и уметности*, Дани српскога духовног преображења 10, научни скуп, Деспотовац 20–21. август 2003, стр. 101–109. За микротопоним *црека шрс* из исте повеље в. ЗМСФЛ 45/2002, 92.

понеко запажање које би могло бити од користи у даљем раду на пословима издавања старосрпских дипломатичких споменика. Тиме он излази у сусрет жељи, коју изражава Младеновић (стр. 229), да ономастички материјал повеља буде „предмет не само даље идентификације него и филолошког тумачења у будућим истраживањима која тек предстоје“. У вези са тим, допуштамо себи једну опаску коју не треба толико схватити као замерку урађеном послу који је пред нама, колико као препоруку за будућност. Ако овај наш приказ има за свој првенствени циљ да ономастичаре подстакне да користе нова издања старосрпских извора, не мање усрдно препоручујемо њиховим издавачима да прате ономастичке публикације. На пример, да је суиздавач Светоарханђелске повеље С. Мишић користио на страницама овога часописа објављене фундаменталне студије М. Пешикана о историјској топонимији Метохије (Пешикан 1981, 1986) и зетско-хумско-рашким именима на почетку турскога доба (id. 1982, 1983, 1984), његови коментари били би обogaћени за низ релевантних података, укључујући нека исправнија читања (в. ниже) и изгледне убикације. Тако се микротопоним *Јеребиње*, међник планине Хоругвице (Арх. 53), чува и данас као *Јеребиње* у Мојстиру (Стиловић 1981, 49), *Копиваник*, међник катуна Шпинадија (Арх. 196), данас *Койљаник* (Букумирић 1984, 416, уп. Пеш. 1986, 29), *Торажда*, међник села Нистре (Арх. 208), данас брежуљак *Теражда* (Букумирић 1984, 544, уп. Пеш. 1986, 43); *Чаоуша*, међник Синајинаца (Арх. 210), данас поток *Чауш* (Стиловић 1981, 60), *Борско њоље* на граници Опоља у вези је са данашњим топонимом *Борје* са албанске стране границе (Пеш. 1986, 19), село *Кујелник* (Арх. 49), данас *Коплики* на си. побережју Скад. језера (Пеш. 1983, 11),⁷ *Кадароуњ* (Арх. 195) помиње се 1416. у Скадарском катастигу као *Caldiron*, 1485. у турском попису као *Кадрун*, данас *Kaldruni* (Пеш. 1983, 11), село *Сењани* и 1571. (Пеш. 1986, 42), данас потес *Сењане* (Букумирић 1984, 439); и иначе недостају подаци о доцнијим поменима појединих села у турским пописима, тако *Воинац* (Арх. 44) у дефтеру из 1571. (Пеш. 1986, 22), *Бусино* такође 1571. (id. 20), *Диничино* (Арх. 42) 1571. и 1579 (Пеш. 1986, 24). Уместо је било навести и Пешиканово објашњење развоја средњовековног топонима *Архидиначе* у Дреници 98487 (помиње се и у ДХ II 27, III 1961171-) у данашњи лик *Ариљача* (Пеш. 1981, 19), као и његову претпоставку да се у случају оронима *врљх Ранетъць* 108908 и *планина Ранестъць* 110993 ради о две варијанте назива истог географског објекта (Пеш. 1986, 38); за ороним *Граб* у повељи Дечанског Хиландару в. ниже, нап. 13. Издавач повеље цара Уроша из 1363. за име села *Рахтѣнь* (придев на -јъ од ЛИ **Radoхѣнь?*) ССА 2, 14519 усваја, на стр. 164, нап. 78 идентификацију са данашњом Ратином код Краљева, што је, међутим, немогуће, јер је овај топоним у свом данашњем облику забележен још 1220. у Жичкој Повељи (*Талско съ Ратиновъ*) и та идентификација може се наћи већ у Даничићевом речнику.⁸

⁷ У тексту повеље, свакако грешком, *Коупл'никъ* 99562 (?), тако и на стр. 216, али на 197 *коупл'никъ*.

⁸ Ту се и село *Тихолѣжа* из исте повеље ССА 2, 14528 оставља без идентификације, али је на карти приложеној на стр. 166. убележено данашње село *Тивоје*, чије се име, 1519. „Техужа“ (Нандџић 1986:46), одиста може, упркос нејасном развоју претпоследњег слога, узети за одраз средњовековног (ово је пак придев на -јъ у ж. роду према *вьсь „село“ од надимка *Tixolѣжъ „онај који тихо иде“).

Старосрпски дипломатички извори су посебно драгоцени када дају ранији лик имена, који помаже да му одредимо порекло и начин образовања.⁹ На пример, име села *Трбеуша* код Травника налазимо у повељи краља Твртка из 1380. забележено као *Тривѡоуша* (ССА 1, 11922), у облику који је, за разлику од данашњег, етимолошки разумљив: посреди је сложеница од *тѣрѣбиши* и *уш* „ваш“.¹⁰ Из повеље кнеза Лазара Обраду Драгосаљићу сазнајемо да се данашња *Шийачина* код Рашке 1388. звала *Шипьчно* (Млад. 201), да је дакле тај топоним изворно био придев на *-ьно*, какав имамо у *Шийачно* на два места, код Никшића и Невесиња, а његов доцнији развој пружа нам још један пример за секундарно *-ина* типа *Јагодина* < *Јагодьна* (уп. ОП 13, 8).

Ономастички материјал повеља занимљив је и за историјску дијалектологију. На пример, у поменутој Милутиновој повељи, читамо неколико топонима и микропонима из обалног појаса између Будве и Бара, код којих пада у очи непостојаност интервокалног *-в-* и колебање у рефлектовању „јата“: тако је *Дѣвинь вѣхъ* (ССА 1, 1529) по свему судећи данашњи *Дин Врх* (29), са испадањем *-в-* и *ѣ > и*; напротив, у *Доубоѡица* 1523. *-в-* је испало већ у изговору почетка XIV века, али је реституисано у данашњем лику *Дубовица*, који читамо већ у познијем тзв. Мајинском препису (уп. 1824 и 29), а у *Плишь* 1529 имамо још 1306. икавску замену „јата“ < (*plěšъ „головрх“), док је у препису јевкавски облик *Плѣшь* (1928).¹¹ Загонетан је икавизам *Стипань Дољь* у Светоарханђелској хрисовуљи у међама Пакише (јз. од Призрена, данас у Албанији); могуће је да се ради о рецепцији незамењеног „јата“ у имену досељеника *Сѣѣѡан* у средини где је већ владала екавска замена. У истој повељи запажамо и примере са раним *г < х* *Гроготъ* (93294, међник Сењана < *грохотъ* „лесак“), *Ли Братотегъ* 102652 < *Брайотѣхъ*.¹² У повељи цара Уроша из 1363. назив *Дѣвѣрѣѡава* 1447, забележен већ у Светостефанској хрисовуљи, пише се једном и *Дѣвѣрѣѡава* ССА 2, 1445., што казује нешто о тадашњем квалитету полугласа, барем у писаревом дијалекту.¹³ У повељама бана Твртка Котроманића нормалан је шћакавски рефлекс *ј < *dj*, тако *ѡт мѣѣ до мѣѣ* 169₁₂, *Влаи* 718, 169₁₇ = *Влађ*, уп. писање *Влагъ* у једној исправи, али и хиперкоректно *Влахъ* у једном познијем споменику (178); реч је увек о истој личности, великашу Влају/Влађу Добровојевићу. Јасно је, дакле, да у међнику *Вийѡрај* (*ѡт Дламоца*

⁹ И ту треба бити опрезан: облик *Цпичъ* који се чита у оригиналу Милутинове повеље Богородици Ратачкој из 1306. производ је забуне писара који је при диктирању од *Сѣѣѡа* чуо /оцпи-ча/ и рашчланио *ѡд Цпича* (ССА 1, 1529) и није примаран у односу на данашњи *Сѣѣѡа*, који рефлектује лат. *hospitium* у називу манастира *Santa Maria degli Ospizi* (Скок II 575).

¹⁰ Занимљив је рефлекс *р* за *ри* (< *рѣ*), а за дисимилаторну промену *оу > еу* има доста примера: *Свилѡуха > Свилѣуѡа* село у шабачкој Тамнави, **Бјѣлоуша > Бјѣлеуша* село код Ужица (*bělo-qsъ „белобрк“), **Ослоуша > Ослеуша* вис на Тари (*oslo-uxъ „магарећих ушију“).

¹¹ Ослабљење интервокалног *-в-* карактеристика је данашњег мрковићког дијалекта (Л. Вујковић, СДЗ 18, 175 дд.; Ивић 1985, 162) на подручју јужно од Бара; ту се *ѣ* рефлектује као *ѣ, е, е'*, али у нешто јужнијем говору Скадра је *ѣ* (id. 159), уп. име планине између Бара и Црмнице *Ли-сѣѣѡа*, у Мрковићима *Лесѣѡа*, дакле од *lěsъ (НЈ 30/1996, 126 н. 2).

¹² Уп. хидроним *Загумиѣѡица* у Равничкој повељи, о којем в. рад наведен горе у нап. 6.

¹³ Ово име данас се чува у називу реке притоке Ибра *Добрава*, где је *-о-* народном етимологијом према *добар*. Старији облик етимолошки је нејасан: као да је суфикс *-ава*, чест у извођењу имена река, дошао на локатив множине од *dьbrъ „долина“ **(vъ) dьbrьхъ*, за шта, међутим, не знам аналогију.

по Витоџаю ССА 2, 169¹³) имамо исту појаву, и да је посреди посесив на -јѣ од личног имена *Vitoradъ, какав се среће широм словенског света, уп. укр. *Vitorаж*, луж. *Witoraz*, у Поморју нем. *Vitrose*, 1335–41. *Witoradze*, другачије образовање пољ. *Witoradów* (ROSPOND 1983, 147). Идентификација са данашњим оронимом *Витоџај*, коју издавач повеље Вукцу Хрватинићу из 1366. усваја на стр. 182, могућа је само под претпоставком да је данашњи облик плод народноетимолошког преосмишљења. Име истог дрвета јавља се, у омеђењу јужнометохијских села око Д. и Г. Хоче, у два лика: **оуѣко шоуѣме оу мали габ'ѣ** (ССА 2, 3235) ... **оу ѣтъ гѣаба** (3238). Оба облика, и *граб* и *габ(а)р*, настала су од прасл. *grabrъ, први прогресивном, други регресивном дисимилацијом. Облик *граб* је новоштокавски и књижевни, а *габ(а)р* је карактеристичан за југоисточну Србију (уп. горе, нап. 3, *Габровац* код Призрена), одакле се надовезује на македонско-бугарски ареал (буг. *габър*, мак. *габер*). Истовремено присуство оба ова облика на истом терену у првој пол. XIV века одражава, очито, дијалекатску интерференцију. Одређен показатељ за релативну хронологију могла би бити околност да облик (*мали*) *габр* представља назив дрвета као оријентира при омеђењу, тј. ефемеран микротопоним какав тешко да је настао много пре и да је постојао формоу након што је забележен, док је *Граб* име брда, што јасно произлази из формулације „у рт Граба“, уп. **оу ѣтъ Голоуша** у Светоарханђелској хрисовуљи.¹⁴ Да би назив за дрво очврсно у прави топоним, у овом случају ороним, потребно је одређено време, те можемо закључити да је *граб* овде представник старијег, а *габр* млађег дијалекатског слоја.

Наравно, не можемо бити сигурни да запис топонима у повељи увек верно одсликава његов фонетски и морфолошки лик на терену. Та неизвесност може се илустровати различитим начином на који се, у двема повељама издатим исте, 1366. године Новаку Мрасоровићу, пише име истог села. У Вукашиновој је доследно (3 пута) **Копѣивѣане** 100¹⁶, 19, 21, а у Угљешиној једном **Копѣивѣани** (94²²), једном **Копѣивѣане** 94¹⁶ (може се схватити и као акузатив и као номинатив) а једном **Копѣивѣани** (sic!), 94²⁰. Са гледишта српскословенске норме, лик исправан у фонетском и морфолошком погледу је *Копѣивѣане*, а губљење тзв. епентетског -л- (прасл. *vlj > *vj*) и прелазак из консонантске у тематску о-промену (ном. pl. прасл. **-ane* > *-ани*) позније су, али доста ране појаве. Село није убицирано, али се претпоставља да се налазило негде око Прилепа; како је на македонском терену *вљ* по правилу дало *vj*, а у већем делу Македоније, осим крајњег севера, преовлађује млађи тип на -*јани*, највероватнији реалан облик овог топонима био би *Копѣивѣјани* — онај који, игром случаја, није посведочен ниједном од три или четири граfiјске варијанте. Дублете у Светоарханђелској повељи као **Цѣвнчки Бродѣ** поред **Цѣвнча** (стерп. **чѣвнѣцъ** „монах“), **Дљѣвокии потѣокъ** поред **Гљѣвокии потѣокъ**, на које указује Т. Суботин (АРХ. 159), могу одражавати упоредно постојање старијих и млађих ликована на терену Метохије средином XIV в., али је могуће и да су већ тада реално

¹⁴ Издавач то, изгледа, није схватио, јер пише *граба* малим словом и у тексту и у преводу, стр. 34, и нема овај ороним у одељку о топонимији стр. 39. Већ је Митар Пешикан исправно увидео (1986, 23; уп. и 21, 29) да је овај *Граб* исто што и *Винишорски Граб* и *Косѣирчки Граб* Светоарх. хрисовуље, тј. ту је именима суседних села успостављена разлика између два дела исте планине Граба, која и данас носи то име.

постојали само они млађи на *цр-* и *дл-*, а да је писање са **Чр-** и **Гл-** резултат писарске нормализације; у најмању руку то је сигурно када се ради о истом објекту у истом контексту, као **оу Гльвокѝи Потокѝ, и Дльвокѝимѝ Потокѝмѝ до Вроуѝтка** 98485. И варијантност лексике у повељама делом може одсликавати стање на терену, а делом бити условљена конвенцијама књижевног језика.¹⁵ Дијалектолошки аспект повеља не треба, дакле, прецењивати, али га њихови издавачи не смеју ни занемаривати, да им се не би дешавало да поједине верно предате облике просуђују као погрешне.¹⁶

Има усамљених имена непрозирне структуре код којих се јављају проблеми са исправним читањем, ако им се облик не може проверити на основу данашњег живог лика или другог једнозначног записа. То је посебно случај са словима **к, г** која се у споменицима XIV века могу читати и /к/, /г/ и /ћ/, /ђ/. Ту ономастичар може помоћи дипломатичару, пре свега изналажењем одговарајућих паралела. Тако **Тоуѝклеѝе** у повељи Стјепана II Котроманића (ССА 1, 80₁₀) не треба читати „Туклеће“ (тако на стр. 91), него *Туклеѝе*, што је акузатив множине од архаичног топонима *Туклеѝи, који у потпуности одговара чешком *Tukleky* (за који в. PROFOUS IV 403). Поводом топонима **Коуѝканѝ, Кѝканѝ** у повељи Обраду Драгосаљићу из 1388. Мл. 201 д. износи добре разлоге, како палеографске тако и историјско-географске, у прилог читања *Куѝанѝ*, а не *Кућан(у)*, како га је читао Даничић, но ипак оставља извесну резерву. Та је резерва непотребна када знамо да се исто топографско назвање среће и другде: у горњем Подрињу, на Ђехотини ниже Пљеваља, има стари град *Куѝанѝ*, који се помиње у XV в. када је припадао Сандаљу Хранићу и херцегу Стјепану, 1423. § **Кѝканѝ**, 1429. **подѝ кѝканѝемѝ**, 1448. *Cochangu in Brisiniza*.¹⁷ У коментару уз издање повеље цара Уроша о замени поседа ССА 2, 162 брка се поибарски Куѝанѝ са селом Кућно (**селѝ постельѝцаѝкѝ Кѝкѝно**) из ове повеље 1447., пре данашње *Кућње* код Лепосавића (са регуларним развојем *ћн > ћњ > ѝњ*, уп. *ноћни > ноѝњни*, него *Кућани* код Рашке, на које помишља Пурковић. Омеђење (**на**) **Њѝкѝвиѝце** Арх. 106824 Д. Богдановић чита (*на*) *Њквиѝе* (136), С. Мишић *Њквиѝе* (201), чак и М.

¹⁵ У свом осврту на лексичке особености Светоарханђелске хрисовуље Т. Суботин указује на велики број синонима у значењу „пут“: *поуѝтѝ, цѝста, дроуѝмѝ, коловозѝ, колникѝ, каменикѝ, возникѝ, поѝчникѝ, оуѝлицѝ* (Арх. 159). Могао би се, уз опрез, додати и *каљ* у омеђењу *поѝко оуѝ годоуѝ на Драчеѝи Калѝ* (id. 100572). Још је Селищев проценио да се овај топоним лоциран на врх брда тешко могао односити на неку каљугу, и претпоставио у њему одраз лат. *callis* „брдска стаза“ (Селищев 1931, 220; прихвата N. Jokl, *SLAVIA* 13, 618), које се у том значењу чува и у лат. *sale*, уп. Роровић 1958, 315, који додаје да и атрибут *драчеѝи* говори у прилог оваквом тумачењу, јер драч(а) не расте по мочварама, него по сувим и каменитим положајима.

¹⁶ Тако 3. лице једине аориста **подѝмѝче** у повељи Стјепана II Котроманића ССА 81₁₉ није писарева грешка уместо **подѝмѝче**, како се то узима на стр. 83, него рефлекс од *родѝтѝче са регуларном заменом полугласа, док је књижевно *ѝодмѝче* плод аналогije према *мѝче*.

¹⁷ MS 73, ПП 332, Динић 200. И данашњи облик је са постојаним *-а-*: *Куѝанѝ*, ген. *Куѝања*, што поткрепљује Младеновићеву претпоставку (202) да је код ибарског топонима основа *Куѝанѝ* (а не *Куѝ(ѝ)њ-*); то, уосталом, произлази већ из његовог данашњег рефлекса у имену потока *Куѝанѝ* или *Куѝањиѝа* (Динић 74). Порекло овог назвања није јасно, али би се могло радити о словенском архаизму, нарочито с обзиром на рус. дијал. *куѝан* „брежуљкаста узвисина“ и стру. лично име *Куѝанѝ* (ЭССЯ 13, 88; реч је иначе потврђена само код источних Словена, где долази и у другим значењима: „петља“ и сл., у крајњој линији од *куѝа, уп. *чуѝа*, *куѝера итд.). **Кѝкалаѝ** у потврди патријарха Спиридона свакако је грешка, као и **Чаѝтина** уместо **Чаѝтина** (уп. Младеновић 209).

Пешикан (*на*) *Нѣквице* (ОП II 38), а ни Т. Суботин не наводи овај случај тамо где разматра начине писања /h/ у Светоарханђелској хрисовуљи (Арх. 154), но већ је Даничић II s.v. исправно прочитао **нѣквице** (данашњи облик гласио би *наѣквице*). Топоним **Посоуѣ** у истој повељи чита се без икакве дилеме *Посуѣ* (тако Даничић s.v., Пешикан 1986, 36), па и Т. Суботин у Арх. 154 исправно констатује да ту група **гѣ** има гласовну вредност /hje/, али без обзира на све то С. Мишић у истој књизи пише *Посуѣ*, *Посуѣ* (Арх. 41),¹⁸ а такође име катуна *Гоновци* (52, 54), игноришући исправно Богдановићево читање *Боновци* (125; тако и Пеш., 1986, 26), као и опаску своје коауторке Т. Суботин на 155 да лично име **Гѣнѣ** треба читати /Гон/ (албански: „Јован“).

Друга врста дилема тиче се сливеног или раздвојеног писања појединих сложених имена. Презиме (пореклом надимак) властелина Младена који је држао село Јабучје у Левчу у доба кнеза Лазара пише се у повељи сливено **Пѣсинь** „Пасји син“ (ССА I, 13522), уместо ***Пѣси синь**, што указује да се оно већ тада, крајем XIV в., осећало као једна реч и вероватно тако деклинирало (ген.-акуз. *Пѣсина*).¹⁹ Пред тешко решиву дилему ставља нас међник **Мечи Хлѣвь** у Светоарханђелској хрисовуљи (Арх. 95395.). Овако писан, то је на први поглед синтагма састављена од речи *хлѣвь* „panis, frumentum“ и придева *меч(ји)* од *мечка* (за облик уп. **Лисичи Дољ** 92258); по значењу, то би најпре могао бити назив неке биљке типа *вучји боб*, осим ако се не допусти да је други део погрешно записан или од издавача прочитан уместо **хлѣвь**, уп. стсл. **хлѣвь** < прасл. *хлѣвь „слап“, топоним *Лебане* < *Хлѣб-јане, или уместо **хлѣвь** „стаја“, уп. међник **Вљчиа Клѣтъ** Арх. 97447. Но може се читати и сливено *Мечихлѣв*, како то чини М. Пешикан у ОП VII 32, тј. као императивна сложеница са глаголом *мѣчити* „гњечити“ у првом делу, за присуство микропонима тог типа уп. у истом извору **Поѣжиковила** 93304.. Док ова дилема остаје отворена, сигурно је да у истој повељи треба уместо **на Из’ми** [sic!] **Д’оу’хъ** (Арх. 108897) читати сливено **на из’мидоу’хъ**, како се исти назив чита у Милојевићевом издању друге Дечанске хрисовуље (ДХ 113).²⁰ Посреди је императивна сложеница *ѣзьѣти-дихъ, која данас живи у облику *измиду*, ген. *измидува* на подручју племена Куча, у значењу „дуга стрма страна уз коју се путнику „узима дах“.“²¹

Са посебним проблемима свочава нас топономастичка грађа повеља сачуваних искључиво у познијим преписима, јер су њихови преписивачи спонтано извртали и преосмишљали поједине ређе и архаичније изразе и имена. Тако је повеља кнеза Лазара манастиру „Ждрелу Браничевском“ (Горњаку на Млави), мај 1379. – крај 1380. г. позната на основу преписа из XVIII в. који су издали Јоаким Вујић 1828. и доцније, из Шафарикове заоставштине, по Вуковом препису, Јозеф Лиречек 1873. г. Ту у омеђењу дарованог поседа читамо

¹⁸ Речица на којој је село лежало носила је исто име, али у женском роду, *Посуја*: посведочено је у инструменталу с / мегю **Посоуѣгомъ** Арх. 91225..

¹⁹ Уп. случај топонима аналогне структуре **Вљчиа тѣвнѣ** > *Вучиѣрн*, где до срастања није дошло пре XVI века, јер му облици у записима из претходног столећа гласе **оу Вљчѣмъ Тѣвноу**, & **Вљчѣмъ Тѣвнѣ**, **конѣ Воуѣчѣниѣ Тѣвна** (Даничић). До сливања је могло доћи најпре у ктетику, уп. до **мегѣ вљчѣтѣвнѣске** Арх. 110997.

²⁰ У трећој је раздвојен каб и у Арх.: **на изми Д’оу’хъ** (ДХ 2362062).

²¹ М. Пижурица у ЈОК 2, 263; Драгољуб Петровић у ОП 9, 29; 69.

годами, **винѡвъ чрѡвѣны** (2933-), што Миклошич, који је користио Вујићево издање, реститује, у духу језика XIV в., као **годами Виновъ чрѡвѣны** (3025), уклањајући и запету, док Шафарик, који на основу Вуковог преписа такође враћа текст повеље у језик XIV в., раздваја прву реч: *гора ми виновъ чрѡвѣны* (3222). Младеновић у својој транслитерацији са правом предност даје сливеном писању *горамн винов чрвени* (3523), а у преводу ставља знак питања: „Село Бистрица са свим међама и правима: како проистиче од Чртежа низ поље, на извор Млеслеховице, и на споју Бистрице и Ореховице, и посред Луга шумама винов чрвени [?] и на реци Извору. Село Новаци.“ Мислим да је у оригиналу стајало **годами виноу въ Чрѡвѣны**, где је **виноу < виноу** старосрпски прилог у значењу „sempre; iterum“ (Даничић), уп. **низ ѡѡкс оу Чрѡвѣнс** у омеђењу Чрнеловца у Раваничкој повељи (Врд. 5451).²² Или, највероватније, треба и ову другу реч поправити и читати **годами виноу въ Чрѡтежъ**, у складу са другим значењем речи **виноу** („опет“) и логиком омеђења које треба да се заврши тамо одакле је и почело, тј. од места Чртежа: „и посред Луга шумама (или: брдима) опет у Чртеж“. При преписивању са (на том месту можда недовољно читког) ранијег предлошка преписивач XVIII в. прочитао је **виноу въ** као **виновъ**, а **Чрѡтежъ** као **чрѡвѣны**. Ако се дакле омеђење Бистрице завршава истим међашем од којег је и почело, онда иза тог одсечка треба ставити интерпункцију, као што чине сви ранији издавачи, тако да би се одредба иза њега *и на реци Извору* односила на следеће село *Новаци*.

Слични проблеми постоје и са Раваничком повељом, сачуваном само у три позна преписа: тзв. Врдничком (даље: Врд.), са краја XVII или почетка XVIII в., Болоњском (даље: Бол.), с краја XVIII в., и Раваничком (даље: Рав.), из 1768. Ту су такође, у разним издањима, присутне дилеме између сливеног и раздвојеног читања појединих имена; неке од њих покушаћемо да разрешимо.

Једну одредбу у омеђењу села Камнјева у Пеку Младеновић у свим преписима чита на следећи начин: **здѣ вѡдова кѡсака** Врд. 5438 са упитником, транслитерација „на вршину zde Будова Кусака [?]“ (6138), превод идентично (87). Болоњски препис **зде боу[до]ва кѡсака** Бол. 93113. Ранији издавачи читали су сливено: **здѣ вѡдова** Врд. Петковић 1922, 75, **здебоу(д)ва** Бол. Мандић 1981, 260. Колико сам могао проверити на факсимилима (Млад. 253 и 261), реч је у оба преписа написана сливено, а сам Младеновић ју је разложио, схвативши је као спој предлога **здѣ** = стсл. **сѡдѣ** „овде, сада“ и присвојног придева *Будова*, од личног имена *Будо*, у генитиву уз *Кусака* (78), мада тако добивену синтагму ни сам, као ни пре њега Даничић, није у стању да протумачи. Боље је свакако Петковићево и Мандићево сливено читање *на вршину Здебудова кусака*, којим се добија смислена секвенца са тачном паралелом у омеђењу недалеких Војинаца *на обрх Кусака*, као и посредна потврда за лично име *Здѣбудъ < *Sъdѣbъdъ (-*budъ*), посведочено у средњем веку код Чеха (*Sdebud*) и код Пољака (*Zdziebud, Zdziebъd*).²³

²² Врло често у Арх., нпр. **ѡ Окѡггле Баде** и **ѡ Воикова Лаза** преко **шоѡме виноу оу баѡу** (94338).

²³ Уп. Sвoвoдa 1964, 84, у српској топонимији још архаични *j*-посесив *Зебуђа*, име десној притоци Лима више Пријепоља < *Здѣбуђа, за које в. ОП X/1989, 16, где је у овом смислу већ објашњен и *Здебудов кусак* из Раваничке повеље.

Овде ваља рећи нешто и о називу *Кусак*. Поменули смо да се он јавља још једном у истом делу повеље. Село Камијево лежи јужно од Великог Градишта, са леве стране Пека, а ишчезли Војинци смештају се источније, са друге стране реке, у близину данашњег Војилова, тако да *Здебудов Кусак* у омеђењу Камијева не може бити исто што и *Кусак* у омеђењу Војинаца. Следи да Раваничка повеља фиксира, на два недалека пункта у српском Подунављу, исти назив, из чега излази да се ради о неком локалном топографском апелативу. Трећи нама познат *Кусак* забележен је у новије време такође у североисточној Србији, у некадашњем црноречком округу (Српске новине 1875, 300: *њива у Кусаку*, по РЈА),²⁴ а четврти је записала Јованка Радић у области Белице, са акцентом *Кусâк* и варијантом *Кусадак* (ОП 16/2003, 285). На ширем простору Подунавља и Поморавља распрострањен је сазвучан топографски назив *Кусјак* (РЈА бележи један у београдском, други у смедеревском, а трећи у крајинском округу; Миладиновић чак четири *Кусјака* у Пожаревачкој Морави: СЕЗ 43, 10; 94 (Ракинац); 74 (Ливадице); 97 (Жабари); 122 (Четереже); Мијатовић један у Ресави: СЕЗ 46, 201 (Грабовица); свакако да би се могло наћи још примера (уп. *Кусијак* у бившем крагујевачком округу: *њива у Кусијаку*, Српске новине 1875, 72, по РЈА). Формације *Кусак* и *Кусјак* се на први поглед могу схватити као поименичења придева *кус* у мушком роду варијантама истог суфикса *-ак* односно *-јак*, тачније универбизације синтагми у којима је овај придев стајао уз неки апелатив мушког рода (*Куси њошок*, *Куси до(л)* и сл.). Но посредни могу бити и два различита топографска апелатива. За *Кусјак* се са добрим разлогом може помишљати и на **Кусијак*, од **кусџје* „жбуње“, образовање као *џрњак* од *џрње*, *шибљак* од *шибље*, са гласовним развојем као у *лисје* < **listје*, уп. на истом терену топоним *Кусџар*, *-ара* „рушевине старог града крај ушћа Мораве у Дунав“ (Милићевић 1876, 132; 1030; СЕЗ 43, 25) = рус. *кустар* поред *кустиарник* „грмље, шибљак“, изведеница од *куст* „жбун“.²⁵ Облик *кусак*, *-ака*, са своје стране, има директну паралелу у чеш. дијал. *kusák*, *kousák* „зуб секутић“, слч. дијал. *kusák* „очњак“ < прасл. **kǫsакъ* од **kǫsati* „кусати, гристи“. За метафоричну примену у оронимији уп. псл. **кълукъ* „очњак“ (од **kolti* „клати“) > с.-х. дијал. *клик* „каменит врх брда, хрид“ (зап. Србија, Срем), „брдо између два потока“ Левач (РСА). У оба примера из Раваничке повеље *кусак* је неко узвишење које има свој *врх*; можемо нагађати да је та реч на терену где се јавља била синоним за оно што је *клик* у суседном Левчу. Јужно од Камијева има данас брдо и потес *Косача* (први помен *њива у Косачи*, Српске новине 1864, 482, по РЈА), чије би име могло бити посредан одраз оронима (*Здебудов*) *Кусак* посведоченог у Раваничкој повељи. До замене суфикса *-ача* за *-ак* могло је доћи преко придева на *-ачки*, а колебање *о / у* запажа се и у неким другим случајевима на терену Подунавља: *койина* за *кујина*, *Добровник* поток и земљиште у Кушиљеву (СЕЗ 43, 76; 77), *Косјак* поред *Кусјак* на Дунаву више Прахова Милићевић 1876, 979). У свим случајевима ра-

²⁴ Одговарајући апелатив на том терену није ми познат (не бележи га Марковић у свом речнику Црне реке, СДЗБ XXXII, 243–500).

²⁵ А не од лат. *castrum*, упркос И. Поповићу, већ с обзиром на то да је *-а*- постојано, тј. *Кусџар*, у *Кусџару*, а не у *Кусџру*, уп. Лома 1991, 112.

ди се о рефлексу прасл. задњег назала (*korina, *Dobrovnikъ, *kosъ,²⁶ уп. и *Кобишница* < *Кобишница* од лат. *Combustica* на Тимоку). И у *кусак* се -у- свакако своди на назал, које год од два горе понуђена тумачења да прихвати- мо (од придева *kosъ или од глагола *kosati). Ако се на том терену претпо- стави за рефлекс *o глас између *o* и *y*/y/, *кусак, *кусачки могло је лако дати *Косача*.

Да се вратимо текстолошкој проблематици Раваничке повеље. Проблем декомпозиције јавља се и у омеђењу браничевског села Горње Живице, у склопу којег се, у Врд., чита одредба *wsъке калимиџца*, а само мало даље, у омеђењу оближње Суботице, *wsъке вѣстиџка*. Миклошич је у свом издању одвојио *o* и претворио га у лигатуру *ō*; тако чини и Младеновић, који пише *ŵ Соџке Калимиџца ... ŵ Сџке Бѣстиџка*, не пропутивши да напомене, на стр. 57, да је посреди нејасно место, док у Бол. задржава сливено писање: *Осџке Калимиџца ... Осџке Пѣстиџка* (sic!). У Рав. је *ŵ Сџке Калимиџца ... на сџхе вѣстиџке*, тј. преписивач је, на другом месту, себи допустио да преосмисли нејасну одредбу. Сличан проблем ствара и претходно омеђење села Прилепнице у јужној Морави, где Врд. има *o* *сѣтъ стѣбла*, а Болоњски *осоџг стѣбла*. Не може бити сумње да је у сва три случаја у изворнику стајало *осоџгѣ*. Реч је о старосрпском прилогу који се у том, сливеном²⁷ и јотованом виду, јавља два- пут у Светоарханђелској повељи и конструише такође са генитивом: *осоџгѣ главице, осоџгѣ попашинихъ коџкъ*. По пореклу је то *отъ соџдѣ* „с ову страну“ (Даничић III 199 s.v. *соџдѣ*; уп. Скок III 188); корелативно *оноџгѣ* среће се у дубровачким писмима (Даничић s.v.). „С ову страну Калимирца“ треба веро- ватно схватити „с ову страну Ресавчине“, будући да се велика мртваја Ресав- чина, која се пружа северно од Свилајнца до близу Пожаревца (СЕЗ 43, 9), скрећући јужно од Живице на исток и уливајући се у Мораву, могла раније називати *Калимирац* по селу *Калимирову, кроз које је текла, а чији се назив сачувао у имену једног потеса у селу Ореовици, на средњем току Ресавчине, *Кулимирово* (id. 92 д.). У оригиналу је свакако стајало *осоџгѣ* или сл., а писање *wsъке* и сл. најлакше се објашњава претпоставком да је заједнички предложак Врдничког и Болоњског преписа био неки ранији препис, у којем је коришћен „ђерв“, тако да је ова реч у њему била преписана као *осоџѣ* или сл., а како се овај знак може читати и /h/ и /j/, оба доцнија преписивача, којима је та реч би- ла страна, одлучила су се за прво, погрешно читање. То и не чуди толико, када она није препозната ни у повељи о судском спору властелина Црепа, чији је оригинал са краја XIV в. сачуван. Ту има у омеђењу једно место које и прет- ходни издавач Р. Михаљчић (1976, 105) и сам Мл. 223₃₉ читају *ŵ Сџгѣ Плана* (*ŝ Сџаѝ стѣнѝ*). Младеновић даје у транскрипцији *ош Суђе Плана* (227), али у преводу иза *Суђе* ставља знак питања (231), а на стр. 229 убраја *Сџгѣ Плана* у ономастички материјал који тек треба да буде објашњен. Заправо је у овој се- квенци само *Плана* топоним, а *сџгѣ* заједно са претходним предлогом *ŵ* чини

²⁶ Додуше, ако је *Кусјак* / *Косјак* < *Кустѣјак, у вези са рус. *куст*, назал није изванредно јер руска реч нема општеприхваћене етимологије, а допушта реконструкцију како *kustъ (ЭССЯ 13, 137–138), тако и *kostъ, можда у вези са *kosъ „кусо дрво = жбун“, или са *kotati (образовање као *gostъ).

²⁷ На приложеном факсимилу Црепове повеље је са титулом и мало одвојено од следеће речи.

прилошку одредбу: **Ѡ сѠгѣ Планѣ** „с ову страну Планѣ“. Чак и у новом издању Светоарханђелске хрисовуље, у којој је ову реч на два места идентификовао још Даничић, читамо само на другом месту исправно **осоуѣгѣ Попашиниѣхъ коуѣхъ** (Арх. 107₈₈₀), у преводу Д. Богдановића „одовуд Попашиних кућа“ (137), али **оу потоуѣ Осуѣгѣ Главѣце** (93₃₂₁), што Богдановић преводи „у поток Осуѣгѣ Главѣце“ (124), а Мишић интерпретира „на потоку Осуѣга Главѣца“ (44).

Из новоиздатог текста Раваничке повеље ваља отклонити још један привидни топоним проистекао из погрешне поделе речи. Једну одредбу у омеђењу мачванских села сва три преписа садрже у мање-више истом виду: (**поутѣм дѣшним**) **под кѠпаке на Чр'нобрѣне** Врд. (Млад. 54₄₇), **под кѠпаке на Чрнобрѣне** Бол. (94₁₃₇), **под кѠ[н]паке, на Чѣрнобрѣнѣ**, у транслитерацијама *Пуѣтем деоним, ѡд Кунѣаке, на Чрнобрѣне* (61₄₇, 101₁₃₈, 120₁₅₀), исто и у преводу (88). Још Св. Мандић (1981, 261) и Г. Шкриванић (1976, 96) исправно су уочили да треба читати раздвојено **по(а) кѠ(н) паке**, где је трећи члан стрп. прилог и везник **паке** (поред **пакы, пакъ**, в. Даничић s.vv.), а претходна реч је варијанта назива за дрво *клен* „*Aser campestre*“, која данас постоји у Старом Влаху, Црној Гори и југоисточној Србији, где се јавља и у старијем облику *клен*, уп и западнобугарско *кльн / кълн* (БЕР 2, 477). За изворни текст може се претпоставити ***кльнь**. У погледу вокалског *л* преписи се у једним случајевима колебају, тако Бол. (94) има два пута **павѣка** где је у Врд. **павѣка** (54), а у другим сложено дају модернизован облик, нпр. **Дѣвоуѣ потоуѣ** *ibid.* уместо **Дљвоуѣ потоуѣ**, како гласи међник Чабића у првој Дечанској хрисовуљи, и како је свакако стајало и у изворнику Раваничке повеље.²⁸ Одредба у омеђењу мачванског посѣда је, дакле, изворно гласила **под кльнь паке на Чр'нобрѣне** „под клен па на Црнобрѣне“.²⁹ Данас је у Мачви уобичајен облик *клен*. Појединачна дрвета те врсте могла су тамо и у новије време служити као оријентир, уп. предање које бележи Радовановић 1994, 299 да је у селу Слатини над истоименом водом, где се на Спасовдан одржава „водица“, до пред крај прошлог века био велики стари клен: „два човека тешко да га обухвате“.

У омеђењу Чрниловца у Храштанима: **Ѡ Брезовѣ рѣтъ** Врд. 54₅₁, али **Ѡ Брезовѣи хрѣт** Бол. 94₁₅₂, **ѣ Брезовѣи хрѣтъ** Рав. 113₁₆₆. Младеновић 115 просуђује *x-* као секундарно, што сам и сам својевремено претпоставио (ЛОМА 1989, 59), иако за њега говоре два преписа против једног, и премда Младеновић мисли (116) да је предложак Раваничком препису био Врднички, где код ове речи нема *x-*, а не Болоњски, где га има. Накнадно сам сагледао могућност да је у изворнику ипак стајало *Брезовѣи Хрѣт* (ВАЉЕВАЦ 1994, 233). Наиме, дошао сам до сазнања да се *рѣт* као чест назив њива у шумадијској Колубари, области где у претходном раду, идући за Г. Шкриванићем, лоцирам Чрниловац са Брезовим (*x*)ртом³⁰ тешко може бити иста реч као *рѣт* < **rѣтъ* „истурени део

²⁸ Уп. у Светоарханђелској хрисовуљи **пѣво оу мѣмоуѣ конѣ кльна** Арх. 92₂₆₆, **оу рѣкоу оу Кльнь и Ѡ Кльна оуѣ дѣль** 93₃₂₃.

²⁹ Можда би пре требало читати **Чр'но вѣрне** „Црно блато“, уп. прасл. **brъnje* „блато“ (ЭССЯ 3/1976, 70), за значење у Босни код Тузле село *Црно Блајо*, у самој Мачви *Црна Бара*. Сливено писање можда наслањањем на надимак, данас презиме *Црнобрња*, који је другог порекла („онај ко има црну *брњу* = белегу на њуши“).

³⁰ Што Младеновић 82 д. не констатује.

копна који залази у море; истурени врх брда“, него је пре од *хрбай* „планинска или брдска коса“.³¹ Просто речено, тешко може бити реч о неким „њивама на рту“ (ту нема обрадиве земље), док су „њиве на хрпту брда“ сасвим обична ствар и у овој области и другде. До упрошћења *би* > *йи* > *йи* дошло је у зависним падежима: *хрбай*, *хриџа* > *хриџа*, као у изведеницама *риџеница*, *риџењача* < *хриџеница*, *хриџењача*, а *х*- се накнадно изгубило.³²

У Раваничкој повељи први пут се бележи реч *хатаџь* „сеоски атар“; као се среће више пута на истим местима у свим преписима, нема сумње да је стајала и у оригиналу. Исти термин препознајемо и у повељи о Цреповом спору, само у мало друкчијем фонетском лику *катаџь*, у контекстима *нис под ђлѣ кџде катаџи леже* 223₄₁ и *до глада, кџде катаџи леже* 223₄₇.. Младеновић схвата ту *катаџи* као „јеретици“ (232), но варијантност *к*- / *х*- код ове речи не буни; заправо облик *каџар* гласовно стоји између *хаџар* и *коџар* који је, на западу од XV в., потврђен и у значењу „подручје, граница, међа“, уп. Скок I 660, за етимологију и ЭССЯ 11, 198 д.

На крају, осврнимо се на два топонима забележена у оснивачкој повељи манастира Дренче. У 48. реду накнадно су дописана два села, *Гуадиште* и друго, чије се име не чита јасно. Младеновић 179 и 182 указује да постоје два различита читања: *Чаџмова мала* (тако архимандрит Леонид) и *Чрџмокамча* (тако ЗС 764, доцније и С. Ђирковић); у тексту даје *сел[о Чаџмова ...?]* (181₄₈), али у транскрипцији *Чремокамча* (185₄₈), док у преводу има обе варијанте (188). Прво читање изгледа сасвим произвољно (ако се и допусти лично име *Чаџем, шта би ту било *мала*: још један придев, или можда турцизам *мала* < *махала*?), а друго се као *lectio difficilior* чини већ изгледније. Додуше, такав назив другде се не среће, али се у најмању руку да језички анализирати, као придев на *-јь* у женском роду од сложенице *чрџмокамка, чији би саставни делови биле речи *чрџмъ* „шатор“ и *камка* „свила, дамаст“. Обе су посведочене у староруском; ова друга била би турцизам крајњег кинеског порекла,³³ док за ону прву нема паралела у другим словенским језицима, али се због њеног гласовног лика сматра јужнословенском, тј. црквенословенском примесом (уп. ЭССЯ 4, 67). *Чрџмокамка би значило „свила за шаторе“, а посесивно образовање **Чрџмокам(ъ)ча* указивало би да је посредни био надимак оснивача или власника села.

³¹ Овај апелатив потврђен је још у стсрп. споменицима, уп. *коњ Кознига Хрџьџта* у омеђењу Врмоше (Даничић), *Хрџьџтом стџном* у омеђењу Спасове цркве у Лазаревој повељи светогорском Пантелејмону (Младеновић 156₂₉, где претпоставља придев *хрџином (157); но можда је реч о апозицији *хриџом*, *сиџном*). Уп. и Schütz 1957, 28.

³² На топографској карти Војногеографског института у Београду, секција Валево 2, урађеној на основу премера 1925, а допуњеној 1957, брдо изнад села Петке код Лазаревца, у близини некадашњег Чриловца, убележено је као *Хриџ*. На овом терену, као и у већини новоштокавских говора, глас *х* је нормално замукао већ током XVII в., па се утолико овај запис мора примити са резервом, премада се не види разлог евентуалне записивачеве интервенције, тим пре што на истој секцији југоисточно одатле читамо облик (*Гувански*) *Рџ*. Да ли је у облику *Хџат* преписивач Бол. механички заменио полуглас са *а*, или је можда у ранијем препису, који му је служио као предложак, стајало *Хџ(в)ат* са надметнутим *в*, можемо само нагађати.

³³ Уп. Фасмер II 174 д.; реч је забележена и у српско-хрватском, али се ту сматра рецентним русизмом, уп. Скок II 28.

Дренчи је оснивачком повељом даривано и село **СЕЗЕМ'ЧЕ** (18144), које постоји под тим именом и данас јужно од Крушевца, у области Расине. По покрету то је придев на *-јь* у средњем роду према *село* од речи **sezemьсь* „домородац, староседелац“; уп. чеш. топониме *Sezemice, Sezemín* (Profous IV 48). Занимљиво је да у делу исте повеље где се прописује устројство новооснованог манастира има одредба и да **не постављает' се ѿ томѣстьцьѣ никога властѣ ѿ ныхъ, разоуенїа ради и сѣмѣшенїа иже по Божѣ жити хотециимъ, развѣ аще такоуи обѣщѣет' се благоговѣиинъ и кроткъ и смѣрень итд.** (18137). Ту је необичан израз **ѿ томѣстьцьѣ**. Младеновић (182) претпоставља деминутив од *месѣо* са нејасним *ѿо-*, увиђајући, исправно, да завршетак подсећа на облик генитива множине, па тумачи: „Тај пример је употребљен у контексту где би значео *на ѿом месѣу, у манасѣиру* (и да се од њих – од Божјих противника, од оних који се боре против Бога – *не ѿстѣавља никаква властѣ на ѿом месѣу, у манасѣиру*). На стр. 188 Младеновић преводи: „И да они не буду никаква власт у Манастиру због уништења и пометње оних који хоће у Богу живети, изузев неког ко се нађе побожан, миран, скроман и врло богобојажљив, и то уз сагласност и разматрање целог братства – а никако друкчије“. Имајући пред очима и реч **sezemьць*, посведочену, на нашем терену, само у топономастици овога краја и ове повеље, а такође структурално близак руски синоним *туземец*, можемо овде са доста сигурности претпоставити генитив множине од досад непотврђене именице **ѿомѣсьѣць* „становник датог места, домородац“. Смисао горенаведене одредбе био би „да они (тј. напред поменути земалски или црквени великодостојници) не постављају на власт у манастиру никога од *ѿамошњих* (тј. чланова обитељи) са намером да разори и помете оне који желе да живе по Божјем закону, осим ако се нађе да је тај побожан, кротак и смеран и веома богобојажљив, уз сагласност и по процени целог братства, а никако друкчије“. Ради се о аутономији манастирске обитељи при избору игумана и других чинова из сопствених редова.

КОВАЊЕ ЛАЖНИХ ИМЕНА

Лора Тасева, *Българска топонимия от гръцки и сръбски средновековни документи*, РИК „Литера“, София 1998, 305 стр.

У предговору своје књиге Лора Тасева захваљује се за помоћ низу колега, међу којима су нека угледна имена страних лингвиста. Надамо се, њих ради, да је та помоћ била ограничена на детаље, и да се није тицала осмишљавања концепције ове књиге, која се мора просудити као научни промашај.

Сабирање бугарске топонимије из инојезичних извора само по себи легитиман је посао, који се није могао ограничити на територију савремене Бугарске, имајући у виду да се данашње административне границе не подударују са некадашњим језичким границама. Но при сваком таквом послу прво се поставља деликатно питање критеријума селекције, односно омеђења грађе. Тасева, опет исправно, за свој критеријум узима „језичку припадност разматраних то-